

vija”, kurā par šo notikumu stāstīts. Kā pareizi norādīts zemspējas 144. piezīmē (99. lpp.), GLP tiešām sniedza tiesu lietām pievienotas atsauksmes par arestēto personu dzīvokļos konfiscēto literatūru, tomēr GLP darbinieki paši arestu veikšanā nepiedalījās. Pēdējā iebilde saistās ar apgalvojumu, ka uzziņu tekstos vēl pēc 1966. gada lietotas frāzes “represēts 1937. g.” vai “personības kulta upuris” (158. lpp.). Tas attiecās uz “atkušņa” laiku. Pēc 1966. gada enciklopēdijās pat šādu klišeju vairs nebija. Piemērs tam atrodams kaut vai “Latvijas PSR Mazajā enciklopēdijā”, kur plašā rakstniekam L. Laicenam veltītā šķirklī atrodams vienīgi viņa nāves gadskaitlis un datums, un lasītājs var domāt, ka rakstnieks no 1934. gada līdz pat savai nāvei darbojies PSRS Rakstnieku savienības revīzijas komisijā un Vissavienības latviešu padomju rakstnieku birojā.¹ Vēstures literatūrā dažas frāzes par “personības kultu” un “sociālistiskās likumības pārkāpumiem” tiešām tika atstātas. Taču šim atsevišķajām piezīmēm ir tikai neliela precizējuma raksturs.

R. Brieža grāmata atzīstama par rūpīgi veiktu augstvērtīgu zinātnisku pētījumu, kurš būs noderīgs ne tikai literatūrzinātniekiem un vēsturniekiem, bet visiem, kurus interesē padomju perioda vēsture, literatūras un varas attiecības šajā laika posmā. Grāmatā ir ne tikai raksturota padomju cenzūra, bet parādīta un izanalizēta tās konkrētā ietekme uz latviešu literatūru.

Arturs Žvinklis

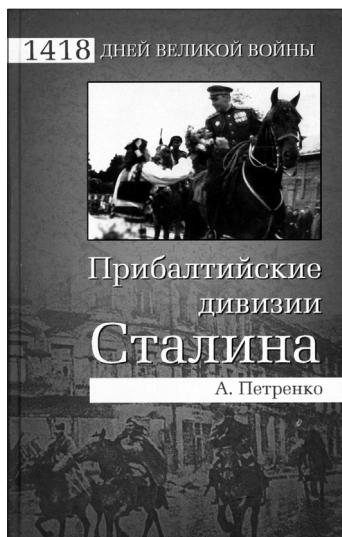
⁵ Sk.: Latvijas PSR Mazā enciklopēdija. II sēj. – Rīga, 1968. – 225. lpp. (cenzūras zīme JT 03135).

BALTIEŠI KARA CEĻOS

Петренко А. Прибалтийские дивизии Сталина. – Москва: Вече, 2010. – 368 с.: ил. – Серия: 1418 дней Великой Войны (*Petrenko A. Staļina Baltijas divīzijas*)

Pēdējos gados Krievijā bieži tiek izdotas grāmatas, kas veltītas dažādiem Otrā pasaules kara notikumiem saistībā ar Baltiju. Viena no tām ir bijušā Krievijas diplomāta Andreja Petrenko grāmata “Прибалтийские дивизии Сталина”, kas faktiski ir 2006. gadā iznākušās viņa grāmatas “Прибалтика против фашизма” paplašināts un ievērojami papildināts izdevums.

Grāmata ir veltīta piecām Sarkanās armijas “nacionālām divīzijām”, kuras

1941.–1942. gadā saformēja no Baltijas republiku iedzīvotājiem un arī no latviešiem, igauņiem un lietuviešiem, kuri dzīvoja PSRS 20.–30. gados.

Grāmatas īpatnība ir tā, ka tās autors izvairās no politisko jautājumu analīzes un stāsta tikai par divu latviešu (201. (vēlāk 43. gvardes), 308.), divu igauņu (7. un 249.) divīziju un 16. lietuviešu divīzijas formēšanu un militārām operācijām. Grāmatā nav ievada, noslēguma, nav personu un vietvārdu rādītāja un diemžēl arī nevienas shēmas un kartes, kas aprūrina lasītājiem orientēties aprakstītajos notikumos. Grāmata vairāk domāta Krievijas lasītājiem, kuriem tajā aprakstītie notikumi ir gandrīz pilnīgi sveši.

Grāmatas nosaukums nav īsti precīzs. Ja jau visas Sarkanās armijas divīzijas autors dēvē par “Staļina divīzijām”, tad ir jautājums, kāpēc nekas nav teikts par sešām baltiešu divīzijām, kuras 1940. gada rudenī saformēja no trīs brīvvalstu nacionālām armijām un kuras veidoja 22. (igauņu), 24. (latviešu) un 29. (lietuviešu) teritoriālos Sarkanās armijas korpusus. Šo sešu baltiešu divīziju pretrunīgā vēsture un traģiskais liktenis ir Krievijas lasītājiem pilnīgi nezināms. Baltiešu nacionālām divīzijām Sarkanās armijas sastāvā 1941.–1945. gadā bija ne tikai militāra, bet arī politiska nozīme PSRS vadībai, jo ar to pastāvēšanas faktu Staļins gribēja parādīt starptautiskajai sabiedrībai, ka Baltijas zemju tautas ir PSRS sastāvdaļa. Tādēļ tās visiem spēkiem centās saglabāt.

Lai to pierādītu, jāmin tas, ka pat 1941. gada oktobrī–novembrī, kad pie Maskavas Sarkanajai armijai izveidojās kritiska situācija, 201. latviešu strēlnieku divīzija, kas atradās Maskavas tuvumā, netika raidīta ciņā, ka 1944. gada pirmajā pusē latviešu un igauņu daļas tika turētas rezervē un tās bez augstākās virspavēlniecības ziņas nedrīkstēja raidīt kaujās (līdz ienākšanai Baltijā).

1942. gada beigās Staļins pieņēma 201. latviešu strēlnieku divīzijas jaunāko leitnantu Jāni Vilhelmu (Padomju Savienības Varoni). Šādu godu nebija izpelnījušies tūkstošiem ģenerāļu un pat lielākā daļa armiju komandieru.

Bet Staļins baltiešiem pilnībā neuzticējās (it sevišķi igauņiem).

Autors jautājumus, kas saistīti ar baltiešu vienību politisko un izlūkošanas dienestu veikto uzraudzību, apiet, tāpat nedod skaidrojumu augstāko komandieru nomaīņai.

Darba pamatu veido krievu valodā izdotas grāmatas un brošūras, kas iznākušas padomju laikā Baltijā, kā arī pēdējos 20 gados Krievijā. Tikai kā palīgmateriālu autors izmantojis arī Krievijas Aizsardzības ministrijas Centrālā arhīva materiālus. Atšķirībā no padomju vēsturiskās literatūras A. Petrenko sniedz ziņas arī par kaujās kritušiem un aplūko baltiešu divīziju nacionālo sastāvu, kas ir ļoti būtiski nākamajiem pētniekiem. Viņš nevairās minēt faktu, ka 1942. gada beigās kaujās pie Veļikije Luku pilsētas vācu pusē pārgāja 249. igauņu divīzijas bataljona lielākā daļa. Tas bija Sarkanajai armijai nedzirdēts skandāls.

Ko latviešu lasītāji varētu atrast šajā izdevumā? Lai arī autors vairāk nekā 40% teksta velta tieši Sarkanās armijas latviešu vienībām un latviešu aviācijas pulkam, neko būtisku par latviešu vienībām grāmatā atrast nevar, jo par teksta pamatu autors izmantojis Latvijas padomju vēsturnieka Vasilija Savčenko 1975. gadā izdoto arjomīgo monogrāfiju “Латышские формирования

советской армии на фронтах Великой Отечественной войны”, grāmatas “Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijas karā (1941–1945)” 1970. gadā izdoto papildināto krievu izdevumu u.c. darbus, pat Zinību biedrības brošūras.

Latviešu lasītājiem lielāko interesi var izraisīt materiāli par igauņu un lietuviešu Sarkanās armijas vienībām, jo pat padomju laikā Tallinā, Tartu, Viļņā izdotās grāmatas (arī krievu valodā!) bija grūti pieejamas. Igauņu un lietuviešu Sarkanās armijas vienības bija izveidotas krietni vēlāk nekā latviešu. Tā par latviešu strēlnieku divīzijas izveidošanu PSRS Aizsardzības padome pieņēma lēmumu 1941. gada 3. augustā, bet par igauņu un lietuviešu divīziju izveidošanu – tikai 1941. gada 18. decembrī. Arī frontē tās nonāca daudz vēlāk, kad latviešu divīzija gandrīz gadu cīnījās frontē un cieta lielus zaudējumus. Gandarījums par šo asins cenu bija 1942. gada oktobrī latviešu divīzijai piešķirtais gvardes divīzijas nosaukums.

16. lietuviešu divīzija bija saformēta 1942. gada februārī–maijā Gorkijas apgabalā, bet galīgā apmācība noslēdzās 1942. gada decembrī, tātad divīzijas formēšana 3–4 mēnešu vietā ilga 11 mēnešus. Divīzijas īpatnība bija tā, ka tās sastāvā bez lietuviešiem (36,6%) bija ļoti augsts ebreju (29%) un krievu (39%) īpatsvars, tātad no visām piecām baltiešu divīzijām tā bija vismazāk nacionāla. Frontē divīzija nokļuva tikai 1943. gada februārī Orlas apkaimē, piedalījās Kurskas kaujā, Neveļas un Polockas–Vitebskas operācijās, tad forsētā 500 km gājienā iegāja Lietuvā un 1944. gada 2. augustā bez kaujām sasniedza Šauļu apkaimi. Pie Šauļiem divīzija 1944. gada 14.–22. augustā piedalījās asiņainās vācu tanku trieciena atvairīšanas kaujās, tad 1. Baltijas frontes operācijā Klaipēdas virzienā. Kaujas Lietuvas rietumos – Žemaitijā bija vissmagākās lietuviešu divīzijai, kurās tā zaudēja ap 600 kritušo.

No 1944. gada 2. novembra līdz 1945. gada 14. janvārim lietuviešu divīzija atradās frontē Kurzemē, bet 1945. gada 19.–28. janvārī asiņainās cīņās Klaipēdā un no 1945. gada 21. februāra līdz 8. maijam atkal Kurzemē, kur arī noslēdzās tās kauju ceļš. A. Petrenko min gan Latvijas, gan arī Krievijas lasītājiem pilnīgi nezināmu faktu, ka no 1944. gada vasarā–rudenī mobilizētiem Lietuvas iesaucamiem Smoļenskas apgabala Jarcevas pilsētā bija saformēta vēl viena lietuviešu divīzija, kuru 1944. gada beigās pārvietoja uz Ukmerģi un vēlāk uz Viļņu. Frontē divīzija nenonāca, iespējams, tās politiski neuzticamā sastāva dēļ un 1945. gada martā tika izformēta.

16. lietuviešu divīzijas vadība panāca, ka par kaujas nopelniem 12 tās karavīri saņēma PSRS Varoņa nosaukumu (salīdzinājumam: latvieši tikai 3).

1947. gadā 16. lietuviešu strēlnieku divīziju pārformēja par 44. atsevišķo lietuviešu strēlnieku brigādi, bet 1950. gadā no jauna pārformēja par divīziju (saglabājot veco 16. divīzijas nosaukumu). Šo divīziju galīgi izformēja 1954. gadā.

Igauņu divīzijām, kas bija apvienotas 8. igauņu strēlnieku korpusā, salīdzinājumā ar latviešu un lietuviešu vienībām vēsture bija nedaudz atšķirīga.

Lēmums par igauņu strēlnieku divīzijas formēšanu tika pieņemts 1941. gada 18. decembrī. Igauņu padomju divīziju (tā ieguva 7. igauņu strēlnieku divīzijas nosaukumu) sāka formēt 1942. gada janvārī Sverdlovskas apgabalā Urālos. Jau 1942. gada aprīlī vienībā bija 9738 igauņi,

1414 krievi (no Igaunijas krieviem), 65 ebreji un 10 citu tautu piederīgie. Tā patiešām pēc sastāva bija igauņu nacionālā divīzija. Divīzijā pastāvīgi ieplūda jauni papildinājumi, un tā drīz pārsniedza divīzijai nepieciešamos 10 000 kareivju. Kā izveidojās šāda situācija?

Divīzijā ieradās lielākā daļa no 1941. gada jūlijā Ziemeļigaunijā un salās Sarkanajā armijā iesauktajiem 25 000 kareivjiem. Frontē viņi nenonāca, bet tika nosūtīti uz darba bataljoniem un darba kolonnām, kuru režīms daudz neatšķīrās no padomju soda nometņu režīma, un nodarbināti Urālu ziemeļos un Arhangeļskas apgabalā militāro objektu un meža izstrādes darbos. Dzīvoja ārkārtīgi trūcīgos apstākļos, gandrīz badā, zem apsardzes. To, kāds bija viņu noskaņojums, nav grūti iedomāties. Bet, pēc autora ziņām, 7. divīzijā viņi veidoja 74% no sastāva. Bez šaubām, par šo kareivju noskaņojumu bija informēti arī attiecīgie dienesti.

1942. gada martā Čeljabinskas apgabalā sāka formēt arī otru igauņu divīziju, kura ieguva 249. igauņu strēlnieku divīzijas nosaukumu. Arī šajā divīzijā bija daudz igauņu no darba bataljoniem un darba kolonnām.

Komisija, kas 1942. gada maijā maršala K. Vorosiļova vadībā pārbaudīja divīzijas gatavību, atzina to par pilnīgi nesagatavotu karadarbībai, divīzijas komandieris tika nomainīts. Interesanti atzīmēt, ka šīs divīzijas sastāvā bija arī 67 zviedri (no Igaunijā 1941. gadā iesauktiem). Šo divīziju galīgi saformēja 1942. gada augustā. 1942. gada 9. oktobrī 7. igauņu divīzija, bet 18. oktobrī 249. igauņu divīzija saņēma kaujas karogus. Igaunijas Komunistiskās partijas sekretārs N. Karotams ierosināja Sarkanās armijas vadībai apvienot abas divīzijas vienā korpusā (divīzijas atradās jau tuvāk fronteī – Maskavas apgabalā).

1942. gada 25. septembrī pēc PSRS Aizsardzības tautas komisariāta direktīvas sākās 8. igauņu strēlnieku korpusa formēšana divu divīziju sastāvā. Igauņu īpatsvars korpusā bija 88,8%. Var atzīmēt, ka Staļins ierosināja Karotamam dibināt arī trešo igauņu divīziju, bet saņēma noraidīšu atbildi, ka tai trūkst komandējošo kadru. Igauņi panāca arī, ka igauņu korpusu nenosūtīja uz Staļingradas fronti, bet tuvāk Igaunijai.

Igauņu korpusam bija vēl viena īpatnība: 63–70% no tā sastāva kareivjiem un virsniekiem agrāk bija dienējuši Igaunijas brīvvalsts armijā, bet PSRS dzīvojošo igauņu bija tikai ap 20%.

1942. gada 20.–21. oktobrī igauņu divīzijas devās uz fronti un 1942. gada decembrī sāka smagas un asiņainas cīņas pie Veļikije Lukiem – gan pret pilsētā ielenkto vācu garnizonu, gan arī nosargājot ārējo aplenkuma loku. Cīņas pie Veļikije Luku pilsētas toreiz notika maršala G. Žukova vadībā. Igauņu korpus cīnījās pie Veļikije Lukiem 42 dienas, līdz 1943. gada 17. janvārim. Igauņu korpusa zaudējumi (kritušie, ievainotie, bez vēsts pazudušie) veidoja 75% no sastāva. Pēc kaujām korpusu ieskaitīja rezervē.

1944. gada aprīlī korpusa sastāvā iekļāva aviācijas vienību 14 lidmašīnu sastāvā. Šīs lidmašīnas bija uzbūvētas par igauņu korpusa kareivju un aizmugurē dzīvojošo igauņu savāktiem līdzekļiem.

1944. gada jūlijā 8. igauņu korpus atkal nokļuva frontē, šoreiz cīņās Igaunijā. Tas piedalījās Narvas pilsētas ieņemšanā, cīņās Igaunijā un pēc labi organizēta triecienmarša kā pirmais ienāca Tallinā 1944. gada 22. sep-

tembrī. 1944. gada septembrī–novembrī igauņu korpuss piedalījās smagās kaujās par Igaunijas salu atbrīvošanu. Četri šī korpusa kareivji par cīņām Sāremā salā saņēma PSRS Varoņa goda nosaukumu. 8. igauņu korpusa kaujas ceļš izbeidzās Kurzemē, kur tas no 1945. gada marta līdz maijam cīnījās Skrundas–Saldus un Blīdenes rajonos. Pēc Kurzemes vācu karaspēka kapitulācijas igauņu korpuss 1945. gada 20. maijā sāka gājienu uz dzimteni, 2. jūnijā tas nosloīja pa Rīgas ielām un tālāk uz Tallinu.

Pēc atgriešanās Igaunijā 1945. gada 28. jūnijā (!) 8. igauņu strēlnieku korpuss tika pārveidots par 41. gvardes strēlnieku korpusu, 7. igauņu strēlnieku divīzija – par 118. gvardes igauņu strēlnieku divīziju, bet 249. divīzija – par 122. gvardes igauņu strēlnieku divīziju. Tas bija pēdējais Sarkanās armijas daļu pārveidošanas akts par gvardes divīzijām.

1946. gadā igauņu korpuss un 122. gvardes divīzija tika izformēti, bet 118. gvardes divīzija pārveidota par kadru divīziju (nepilns sastāvs), kuru arī izformēja 1956. gada jūlijā.

Pašlaik ir zināms lietuviešu divīzijas un igauņu korpusa un tā sastāvā esošo divīziju beidzamais cēliens, bet nav zināms, kad īsti tika izformēts 130. latviešu strēlnieku korpuss un 308. latviešu strēlnieku divīzija, kā arī latviešu nakts bumbvedēju aviācijas pulks. Nav zināms, kad 43. latviešu gvardes divīzija tika pārveidota par brigādi un kad izformēta. Nav neviena zinātniska vai pat avižu raksta par 43. gvardes divīzijas (brigādes) vēsturi pēc kara. Tā Latvijas vēsturē veidojas kārtējais “baltais plankums”.

Gribētos, lai kāds no jaunajiem vēsturniekiem Latvijā pievērstos arī Padomju Krievijas (PSRS) nacionālo vienību vēsturei: gan Krievijas Pilsotņu kara laikā (bez latviešu vienībām bija arī Igaunijas divīzija, baškīru pulki utt.), gan PSRS līdz 1938. gadam pastāvēja nacionālās vienības, bet Karēlijas autonomajā republikā 1925.–1935. gadā arī karēļu jēgeru brigāde. 1939. gada novembrī PSRS–Somijas kara laikā Sarkanās armijas vadība sāka formēt t.s. Sarkanu somu korpusu četru divīziju sastāvā. No četrām divīzijām saformēja divas. Ietēpa tās poliem atņemtajās drēbēs, bija arī īpašas cepures un uzpleči. Frontē tās nenonāca. Sarkanu somu korpusā sāka ieskaitīt ne tikai somus un karēļus, bet arī Krievijā dzīvojošos somugru tautu piederīgos, kā arī atbrīvot no nometnēm un cietumiem 1937.–1938. gadā Ļeņingradas apgabalā un Karēlijā arestētos t.s. somu spieģus. Arī “spieģi” izrādījās vajadzīgi armijai. Latviešu 130. strēlnieku korpusa komandieris D. Brantkalns un pirmais 201. latviešu strēlnieku divīzijas komandieris J. Veikins arī bija atbrīvoti no ieslodzījuma, kurā nonāca kā “latviešu spieģi” un “latviešu nacionālisti”.

Tam, kas ķersies pie šīs tēmas, noderēs arī A. Petrenko grāmata, kurā gan ir dažas sīkas kļūdas. Ģenerālis Ernests Magone nosaukts par Magenu (146. lpp.), nepareizi nosauktas SS karaspēka motorizētās brigādes (298. lpp.), kā arī nepareizi minēts 130. latviešu strēlnieku korpusa atgriešanās datums Rīgā (nevis 1945. gada 22. maijā, bet 22. jūnijā) (145. lpp.). Jānožēlo, ka no grāmatā ievietotā 31 fotouzņēmuma nav neviena no latviešu vienības dzīves, bet tikai lietuviešu un igauņu.